

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי – סימני אזהרה

פרק שמיני – סימני אזהרה (עמודים 261-285 בספר הלימוד)

הפרק התשיעי והאחרון בספר הלימוד עוסק גם הוא במחשבות אודות השואה, אך במרכזו עומדת השאלה: כיצד זה ייתכן? כיצד בני אדם היו מסוגלים לבצע פשעים איומים ואכזריים שכאלה? בפרק זה שאלת הרוע והאכזריות האנושית איננה עומדת לדיון בתוך הקשר תיאולוגי, אלא דווקא בהקשר "ארצי" יותר של פילוסופיה פוליטית, סוציולוגיה, פסיכולוגיה וביקורת המודרנה. הפרק מציג שתי תשובות אפשרויות לשאלת הרוע העולה מן השואה, זו של חנה ארדנט, כפי שנוסחה בעיקר בספרה "אייכמן בירושלים: דו"ח על הבנאליות של הרוע" וזו של אווה אילוז, כפי שבאה לידי ביטוי במאמרה "רוע עכשיו".

המלצה למורה: התייחסות לכותרת הפרק "סימני אזהרה"

פרק זה מזמן שיח רלוונטי ואקטואלי, על אף הקושי שבהעלאת נושאים שנויים במחלוקת בחברה הישראלית בכיתה. הוראת פרק זה מהווה הזדמנות מצוינת לשיתוף פעולה עם מורה לאזרחות מבית הספר, לעיבוי הפן האקטואלי של השיעור.

הצעה לדיון פתיחה:

אנו ממליצים להקרין את **תמונה מספר 1** על הלוח ולשאול את התלמידים **מה רואים בתמונה?** (תשובות אפשריות שיעלו - תמונה ישנה, כיסאות נוח, נופשים, אמא מטפלת בילד קטן, שמיכות, אישה נחה עם ידיים מתחת לראש ועוד):

לאחר שהתלמידים מונים פרטים שונים שראו כדאי להסביר לתלמידים על התמונה ועל ההקשר והרקע שלה: בתמונה מצולמים מזכירות וקציני S.S, חלק מצוות מחנה אושוויץ, אשר נחים באתר נופש בקרבת המחנה, ביולי 1944 (כאשר באותו זמן במחנה מושמדת רובה של יהדות הונגריה, מאות אלפי גברים, נשים, זקנים וטף)¹

¹ לתמונות נוספות ולרקע על התמונות, [לחצו כאן](#).

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי - סימני אזהרה

לאחר מכן ניתן להראות גם את תמונה מספר 2, בה רואים בבירור שמדובר באנשי ס"ס בנופש:

קצינים ומזכירות ממחנה אושוויץ נהנים ובליווי אקורדיון באתר הנופש, יולי 1944.

השאלה המרכזית כמונח היא: כיצד בני אדם "רגילים", שנראים כאן נופשים, מטפלים בילד וכדומה, מסוגלים לקחת חלק בהפעלת מחנה השמדה?
לשאלה מרכזית

יש הרבה נגזרות: האם אכן ניתן להגדיר את הנאצים כ"אנשים רגילים"? האם היותם שותפים פעילים במעשה ההשמדה הנורא קשור לדינמיקה קבוצתית? לחץ חברתי? או שמא למשהו באופיים הגרמני? או אולי כל אדם, ללא קשר למוצאו, יכול להפוך לשותף במעשים איומים בנסיבות מסוימות? האם הייתה לאנשים הללו ברירה בכלל, כחלק משירותם הצבאי? ועוד...
אנו ממליצים בשלב זה רק להציף את השאלות, להקשיב לתלמידים ולהגיד לתלמידים בכיתה שנלמד על שני ניסיונות לענות על השאלה המרכזית, ואולי גם על חלק מהשאלות הנגזרות ממנה.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני
תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.
מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי - סימני אזהרה

דו"ח על הבנאליות של הרוע

הצעה מתודית: כבר בהקשר לשאלות מקדימות שעלו בכיתה, ניתן לשלוח את התלמידים לאינטרנט לבדוק מה פירוש המילה 'בנאליות', ולאחר מכן לבקש שיציגו הסברים לביטוי המופיע לראשונה בעמוד 262: "הבנאליות של הרוע".

חלק א': חנה ארנדט (עמ' 262)

בחלק זה התלמידים נפגשים עם מחשבתה של חנה ארנדט (ARENDD), מבטאים "ארנט". הטקסט הראשון של ארנדט מופיע בעמ' 267 אך לפני הקריאה בו חשוב להבין את ההקשר ההיסטורי שבו נכתבו הדברים - ההקשר של **משפט אייכמן**:

למעשה, יש שלושה שלבים להוראת תת-פרק זה, והם מוצגים כאן בסדר שאותו ראוי לשמור בהוראה בכיתה:

שלב ראשון - מתן ההקשר ההיסטורי של שאלת דמותו של המרצח הנאצי, במיוחד על רקע משפט אייכמן. ניתן גם להזכיר את המשפטים השונים בנירנברג.

שלב שני - הוראת דבריה של חנה ארנדט בדבר הבנאליות של הרוע כתוצר של המשטר הטוטליטרי המודרני והפחתת חשיבותה של האידיאולוגיה האנטישמית בהקשר לרצח. כלומר, הפיכת שאלת דמותו של הרוצח הנאצי לשאלה אוניברסלית בדבר אופיים של בני אדם תחת משטר טוטליטרי מודרני.

שלב שלישי - הוראת הביקורת שעוררה עליה ארנדט בפרסום ספרה.

שלב ראשון: ההקשר ההיסטורי של שאלת דמות הרוצח הנאצי

רקע למורה: המנטליות הנאצית שהובילה ל"פיתרון הסופי", על גווניה השונים, החלה מ"החייל הפשוט" שמילא פקודות בשטח, בבורות הירי או במחנות הריכוז וההשמדה, דרך דמויות המפקדים ומעצבי המדיניות של ה"פתרון הסופי" וכלה באנשים מובילים בחברה הגרמנית שידעו, שתקו ואף הרוויחו, החלה להעלות לדיון ציבורי, פוליטי ומשפטי מרגע שהחלו להיחשף זוועות השואה. הניסיון המשפטי הראשון והידוע להתמודד עם שאלה זו הוא סדרת המשפטים שנערכו בנירנברג לאחר מלחמת העולם השנייה על ידי בעלות הברית, כאשר לראשונה הוגדר סוג חדש של פשע: "פשע נגד האנושות". המשפטים השונים שנערכו בנירנברג, משפטים של בכירי הממשל הנאצי, כגון הרמן גרינג, אלברט שפאר, הנס פרנק ועוד, משפטי מפקדי עוצבות המבצע (האיינזצגרופן), משפט הרופאים, משפטי נציגי תאגידים כגון 'איי ג'ה פארבן' שהעסיקו עובדי כפייה - כל אלו העלו שוב ושוב את שאלה: כיצד בני אדם, רובם בעלי משפחות, יכלו לקחת חלק בהיבטים השונים של הנישול, הרדיפה וההשמדה של מיליוני בני אדם אחרים.²

² לקריאה על משפט נירנברג הראשון [לחצו כאן](#). לקריאה על משפטי נירנברג הנוספים [לחצו כאן](#).

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי – סימני אזהרה

בהקשר זה כדאי לקרוא דבריו של היינריך הימלר, מי שנחשב לאחד מן המתכננים המרכזיים של "הפתרון הסופי של הבעיה היהודית", במסגרת נאום שנשא בפני קציני S.S באקוטובר, 1943 :

"...אני רוצה בגילוי לב מלא, להעלות בפניכם פרק קשה מאד. בינינו נשוחח על כך הפעם באופן גלוי ביותר, ולמרות זאת לעולם לא נדבר על כך בפומבי [...] אני מתכוון עתה לפינוי היהודים, להשמדת העם היהודי. זה שייך לאותם הדברים שאומרים אותם בקלות. "העם היהודי יושמד" אומר כל חבר מפלגה "ברור הוא, כתוב במצע שלנו, סילוק היהודים, השמדה, וזאת אנו עושים". ואז באים הם כולם, שמונים מיליוני הגרמנים "הישרים", ולכל אחד מהם היהודי ההגון שלו. הרי מובן מאליו, האחרים הנם חזירים, אבל אותו [שלו] האחד, הוא יהודי מצוין. מכל אלה המדברים כך, איש לא ראה במו עיניו ולא עמד בכך. רובכם יודעים מהי המשמעות, כאשר 100 גוויות מוטלות ביחד, כאשר מוטלות 500 או 1,000. להחזיק מעמד בכך, ועם זאת, פרט ליוצאים מן הכלל שבחולשה אנושית – להיותו הגונים, זהו הדבר שיחשל אותנו. זהו דף מפואר בהיסטוריה שלנו, שמעולם לא נרשם ולא יירשם [...]

את העושר שהיה להם לקחנו. נתתי פקודה מפורשת, ש"ס"ס אוברגרופנפיהרר פוהל (Pohl) הוציא אל הפועל, שאותם הנכסים, כמובן, יועברו לרייך ללא שיור. אנחנו לא נטלנו מכך לעצמנו דבר כלשהו. יחידים שמעודו, ייענשו בהתאם לפקודה שנתתי בתחילה והיא אומרת : "מי שנוטל מכך ולו במארק אחד דינו למות". מספר מסוים של אנשי ס"ס – והם אינם רבים – נכשלו בכל זאת והם יומתו ללא רחמים. יש לנו הזכות המוסרית וכן החובה כלפי עמנו לחסל את העם שרצה לחסל אותנו. אולם, אין לנו הזכות להעשיר את עצמנו ולו בפרווה אחת, בשעון אחד, במארק אחד, בסיגריה אחת. כיוון שאנחנו משמידים חיידק, אין אנחנו רוצים בסוף לחלות מחיידק זה ולמות [...] בסך הכול, אנו רשאים לומר, שמתוך אהבה לעמנו מילאנו את התפקיד הקשה הזה ולא נגרם שום נזק בכך לפנימיותנו, לנפשנו ולאופיינו" 3...

לאורך השנים, היסטוריונים, פסיכולוגים וסוציולוגים שמו לעצמו מטרה לאפיין את התנאים חברתיים, הפסיכולוגיים והפוליטיים שאפשרו שותפות ארוכת טווח של המוני בני אדם בפשעים כה מזוויעים. כך למשל ההיסטוריון דניאל גולדהאגן ראה **באידיאולוגיה האנטישמית הנאצית** את המניע המרכזי לפשעים, זאת הסיק דרך מחקר של תעודות וראיונות שנערכו עם אנשי יחידת מילואים 101 שחבריה היו שותפים ברצח המוני בבורות הירי. לעומת זאת, ההיסטוריון כריסטופר בראונינג חקר את אותה יחידה מילואים והגיע למסקנה הפוכה - האידיאולוגיה האנטישמיות שיחקה תפקיד משני בלבד, בעוד **הדינמיקה הקבוצתית** הייתה הגורם המרכזי לשותפות רוב האנשים במעשי הרצח.⁴

³ להרחבה על "נאומי פוזן" של הימלר, [לחצו כאן](#). לדיון מעניין בין בוז'י הרצוג לדן מרגלית על דמותו של הימלר כפי שעולה ממכתביו לאשתו, [לחצו כאן](#). לדיון נוסף בין פרופ' משה צימרמן והסופר ניר ברעם על דמותו של הרצח הנאצי בכלל ועל הימלר בפרט, [לחצו כאן](#).

⁴ להרחבה על הוויכוח בין גולדהאגן לבראונינג, [לחצו כאן](#). בנוסף, ניתן לקרוא את הכתבה "[בהתחלה היה קצת לא נעים לירות בנשים וילדים](#)", שפורסמה בעיתון הארץ ב-2004, לרגל התרגום העברי של ספרו של בראונינג, "אנשים רגילים".

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי – סימני אזהרה

כמו כן, סוגיית התפתחותו של "הפתרון הסופי" הייתה בליבו של ויכוח בין היסטוריונים ששמו דגש בניתוחם על הכוונה הראשונית והאידיאולוגית של המשטר הנאצי לחתור לעבר **השמדת היהודים** (כלומר היסטוריונים "אינטרנציונליסטים", המדגישים את מרכיב הכוונה מראש), ובין היסטוריונים הרואים בהשמדת היהודים כדבר שהתהווה ממספר גורמים שונים **לאורך זמן** (היסטוריונים "פונקציונאליסטים", כאלו המדגישים פונקציות שונות בתוך המשטר הנאצי, כולל בדרגות שטח, אשר הובילו, נוכח האתגרים המשתנים במהירות, לפתרון רדיקלי).

בספר הלימוד (עמ' 264-265) מופיע רקע קצר על משפט אייכמן על מנת שהתלמידים יבינו את ההקשר בו חנה ארדנט כותבת. חשוב לשים לב: משפט אייכמן לא מהווה את המשפט הראשון שבו עלו שאלות בנוגע לדמותו של האדם הנאצי (אם כי היתה לו משמעות עצומה בהעלאת לגיטימציה לשאלות אלו בחברה הישראלית). עם זאת, אדולף אייכמן עצמו, בניגוד לרבים שנשפטו לפניו, היווה את אחת הדמויות המרכזיות בהתפתחותה ובתפעולה של השמדת יהדות אירופה.

דבריו של התובע מטעם פרקליטות מדינת ישראל במשפט אייכמן, גדעון האוזנר, בנאום הפתיחה במשפט, מביאים זאת לידי ביטוי:

"שברו של עם ישראל בדור הזה עמד לדיון, בכמה מאותם משפטים שנתקיימו בעקבות מפלת גרמניה הנאצית, במלחמת העולם השנייה, כאשר האנושות החליטה להפעיל אמצעי מגן, גם על ידי עשיית דין והפעלת בתי משפט, כדי לנסות ולהבטיח כי לא יחזרו עוד המלחמות ומוראותיהן שנתרחשו בימינו.

אך שואת היהדות כולה לא עמדה באף אחד מאותם משפטים במרכז העניינים. היה זה אחד הנושאים שהועלו. לעתים נושא נכבד, תמיד מחריד, אך מעולם לא מרכזי. כי הפושעים הואשמו שם בחטאים נגד בני עמים רבים ושונים. ורק איש אחד היה שידו הייתה כמעט רק ביהודים, **עיסוקו - בהם ובכיליונם.** חלקו במערכת משטר הרשע – מוגבל אליהם. איש זה הוא אדולף אייכמן. ואם אנו פוקדים עליו היום גם פשעים שעשה כלפי לא-יהודים, שביצעם כמעט כבדרך אגב וכלאחר יד, הרי זה מפני **שאינו מבדילים בין דם לדם.** אך נזכור כי התפקיד שמילא הנאשם, שהוא ראה בו במשך שנים ייעוד ושליחות, אשר למענו פעל בדבקות ובמסירות אין קץ – היה השמדתם של היהודים.

עד היום, ובוודאי גם בימים יבואו, ישאלו עצמם אנשים: "אבל איך זה יכול היה לקרות? איך זה היה אפשרי בצהרי המאה העשרים?". גם במשפט נירנברג הציגו השופטים לעצמם את אותה השאלה, בחנוה מצדדים שונים, ניסחו ניסוחים מעניינים, אך קשה לומר שניתנה תשובה מלאה ומניחה את הדעת.

חוששני כי אף אנו במשפט זה, **לא נצליח לחשוף את כל שורשי הרשע.** מלאכה זו תישאר בוודאי נחלתם של היסטוריונים, סוציולוגים, סופרים ופסיכולוגים שינסו להסביר לעולם את אשר אירע לו. אולם נשתדל נא לעמוד, ולו במקצת, על רקע הדברים, בכדי לנסות ולהסביר את מה שאולי אינו ניתן כלל להסבר במבחני ההיגיון".⁵

⁵ לויטאו של נאום האוזנר, הכולל גם את הקטעים המצוטטים לעיל, [לחצו כאן](#).

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי - סימני אזהרה

רקע למורה אודות משפט אייכמן:

- ["זכרונות ממשפט אייכמן" - סרט תיעודי של דוד פרלוב](#)
- ["אהיה להם לפה" - סרט תיעודי על התובע גדעון האוזנר ועל משפט אייכמן](#)
- [עדות חיה: מהלך משפט אייכמן והשפעתו - סרטון מאתר "יד ושם"](#)
- [מקורות שונים על משפט אייכמן - אתר "יד ושם"](#)
- [ערך הויקיפדיה על משפט אייכמן \(מומלץ לעיין גם בתחתית הערך ב"קישורים חיצוניים"\)](#)

הצעה להוראת הרקע על משפט אייכמן: ראשית, כדאי לבקש מן התלמידים לשתף בידע מוקדם שלהם על משפט אייכמן ורק לאחר מכן לקרוא ביחד את הרקע ההיסטורי **בעמ' 264**. אנו ממליצים למורה לא להסתפק רק בקריאה בספר ולשלב סרטונים שונים כדאי לחשוף את התלמידים לדרמה המשפטית והציבורית שיצר משפט אייכמן.

כדאי גם להציג לתלמידים את התמונה הבאה ולהדגיש את החשיבות ההיסטורית של בית משפט יהודי-ישראלי (סמל המנורה מתנוסס מעל ראשיהם של השופטים), סמל של ריבונות, אשר מעמיד למשפט את אחד מבכירי מנגנון ההשמדה הנאצי:

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני
תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.
מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי - סימני אזהרה

כמו כן, כדאי להראות לתלמידים וידאו של דמותו של אייכמן בתא הזכוכית במשפט. [בסרטון זה](#), החל מדקה 00:36, מצולם אייכמן בזמן שמקריאים את פרוטוקול חקירתו במסגרתו תיאר את ביקורו בבורות הירי בשטחי פולין הכבושה. בנוסף - [בסרטון נוסף](#), בדקה 00:39 יש קטע קצר (עם כתוביות בעברית) שבו אייכמן מסביר על חשיבות השבועה לדגל וציות לפקודות. ניתן גם לנצל את ההזדמנות ולהקרין לתלמידים רגעים מכוננים במשפט אייכמן ולהגדיר בפניהם את חשיבות המשפט מבחינת העלאת המודעות לסיפוריהם של ניצולי השואה בארץ. להלן מספר קישורים מומלצים:

- [מסע אחר הגיבורים האחרונים של משפט אייכמן - כתבה של חדשות 13 \(מומלץ מאוד\)](#)
- [עדותו של ד"ר גוזף בוסמינסקי - תיאור של 80 המלקות שספג הנער מיקי גודלמן בגטו וזיהוי כחוקר הראשי של אדולף אייכמן היושב על ידי גדעון האוזנר.](#)
- [מיקי גודלמן נזכר בעדותו של ד"ר ג'וזף בוסמינסקי](#)
- [עדותו של יחיאל די נור \(ק.צטניק\)](#)
- [עדותה של אסתר גולדשטיין על הסלקציה באושוויץ](#)

כאמור, דמותו "האפרורית" והפקידותית של אייכמן העסיקה רבות את הנוכחים והכותבים על המשפט. גם האוזנר בעצמו התייחס לכך בנאום הפתיחה שלו:

"במשפט זה נפגוש גם רוצח מסוג חדש, זה המבצע את מלאכת הדמים מעבר שולחן הכתיבה שלו. רק לעתים רחוקות יעשה הוא את המעשה כמו ידיו. ידוע לנו בוודאות על מקרה אחד בו היכה אדולף אייכמן עד מוות נער יהודי על שהעז לגנוב פרי מעץ אפרסקים בחצר ביתו בבודפשט. אך בדברו הוא היה מפעיל תאי גזים, שיחת טלפון שלו מסיעה רכבות אל מרכזי ההשמדה, בחתימתו-הוא, גוזרת דינם של אלפים, רבבות ומיליונים. הוא רק פקד וציווה. ומכוח פקודתו הגיחו קלגסים לגרש יהודים ממשכנותיהם, להכותם, לענותם, לרודפם לגטאות, להדביק להם אות קלון, לגזול רכושם, ולבסוף – לאחר שכבר עונו ונשדדו, לאחר שנשחט מהם הכול, ואפילו שיער ראשם נלקח – הובלו בהמוניהם אל המוות. אף הגויות היו עוד בנות ערך בשבילו, עוד נעקרו שיני הזהב וטבעות הנישואין.

אייכמן מתאר עצמו כ"איסטניס" (=אדם שדואג לסדר, אנין טעם, קפדן בצורה מוגזמת), הוא איש "הצווארון הלבן". בשבילו החלטת ההשמדה היא פיסת נייר שתוכנה טעון ביצוע. אך הוא האיש אשר תכנן, יזם, ארגן והורה שאחרים ישפכו את אוקיאנוס הדם בכל דרכי הרצח, הגזל והעינויים, לפיכך דינו כאילו כרך הוא כמו ידיו את עניבת החנק, כאילו רדף הוא במצלפות מגלב אל תוך משרפות הגז, או המית הוא עצמו, בירייה בעורף, והפיל לבור הפתוח את כל אחד ואחד מן המיליונים שנטבחו. כך דינו בעיני החוק, וכך דינו לפי כל מבחן של מוסר ומצפון."

בעמ' 264 התלמידים מתבקשים לחשוב על גורמים נוספים לאנטישמיות, גזענות ופחד, אשר יכולים להביא לרציחתם של אנשים חפים מפשע. אם שאלה זו הוצגה לכיתה כבר בתחילת הנושא, כדאי להמשיך הלאה לדבריה של ארנדט. אם טרם הוצגה השאלה כדאי בהחלט להעלות אותה בשלב זה ולהשתמש גם בתמונות המופיעות בתחילת המדריך למורה בפרק זה (תמונות 1,2).

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי - סימני אזהרה

שלב שני: חנה ארנדט ו"הבנאליות של הרוע"

רקע למורה על חנה ארנדט:

- [הרצאה של ד"ר עדית זרטל על חנה ארנדט ואלבר קאמי וטוטליטריות](#)
- [הרצאה של פרופ' נתן שניידר - חנה ארנדט: איך מפקים הגות מחווייה היסטורית](#)
- ["גיבור תרבות" - פרק בפודקאסט של "כאן" העוסק בחנה ארנדט והגדרתה את מושג הרוע](#)
- [מאמר מאת יפתח אשכנזי על הגותה של ארנדט בהקשר לספרה "אייכמן בירושלים: דו"ח על הבנאליות של הרוע"](#)
- [פרק בתכנית "בקריאה ראשונה" בהנחיית אבירמה גולן - אייכמן והרוע](#)

אנו ממליצים ראשית כל לקרוא עם התלמידים את הביוגרפיה של ארנדט המופיעה ב**מושג בעמ' 263** ולאחר מכן להדגיש בפני התלמידים שהם עומדים לקרוא דברים שכאשר פורסמו עוררו סערה ציבורית גדולה והובילו למעין חרם אקדמי ותרבותי על כתביה של ארנדט. למעשה, רק באמצע שנות התשעים פורסמו תרגומים של כתביה השונים לעברית והגותה החלה לתפוס מקום בשיח האקדמי והתרבותי בישראל.

ניתן לצפות בכיתה בסרט העלילתי "[חנה ארנדט](#)" (2012). כדאי להכין דף צפייה לסרט.

לפני קריאת הטקסט מומלץ לחזור ולהעמיק בביטוי שעסקנו בו בכיתה וללמוד את המושג: "[הבנאליות של הרוע](#)" (עמ' 265).

העשרה:

- מומלץ גם להראות לתלמידים קטע קצר בו רפי איתן, מחוליית המוסד שלכדה את אייכמן, מספר על דמותו האפרורית והממוצעת. [לסרטון לחצו כאן](#).
- ניתן לקרוא עם התלמידים את שירו של לאונרד כהן, "[כל מה שיש לדעת על אדולף אייכמן](#)":

עיניים... בינוניות

שיער... בינוני

משקל... בינוני

גובה... בינוני

סימנים מיוחדים... אין

מספר האצבעות... עשר

רמת משכל... בינונית

למה ציפית?

טלפיים?

שיניים טוחנות בגודל ענק?

רוק ירוק?

שגעון?

לאונרד כהן, "כל מה שיש לדעת על אדולף אייכמן", תרגום: צביה גינור, מתוך: פרחים להיטלר

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי - סימני אזהרה

את הטקסט הראשון של ארנדט בעמ' 267 כדאי לעבד על הלוח בכיתה, תוך כדי קריאה. הטקסט מורכב מחמישה סעיפים שהם למעשה ציטוטים ממקומות שונים בספר. הציטוטים מבטאים מספר תנאים ליצירתו של הרוצח מהסוג החדש כדוגמתו של אייכמן:

- פעלתנות ורצון לקידום אישי
- שותפות במנגנון בירוקרטי במדינה טוטליטרית
- תוך טשטוש האוטונומיה המוסרית של היחיד (האדם כפקיד)
- אישור בדיבור או בשתיקה מן "החברה הטובה", קרי מן האליטה הכלכלית והתרבותית
- היעדר התנגדות של חלקים בחברה

חשוב להדגיש בפני התלמידים את ההיבט המודרני של עליית הביורוקרטיה (ניתן לקרוא בעמ' 266 על המונח). העובדה שהמדינה מייצרת מנגנונים חובקי-כל אשר מתופעלים על ידי פקידים, עם רישום קפדני, ונוגעת על כל שטח המדינה, היא תופעה היסטורית חדשה יחסית. לדבר זה יש צדדים חיוביים כמובן, כגון היכולת למנוע פשעים, לדאוג לחינוך כל ילדי המדינה, למנוע התפרצות של תחלואה ועוד.

עם זאת, מדובר בידע ובכוח עצומים שבהחלט מאפשרים לכל מדינה להפעיל גם אלימות בצורה מאסיבית ויעילה. (להבדיל אלפי הבדלות, כל אחד מאיתנו נתקל לעתים במצבים מתסכלים בהתנהלות מול פקידים ומשרדים אשר נצמדים אל "החוק היבש" או לנהלים שלהם...)

כמו כן, למנגנון הביורוקרטי, כפי שארנדט טוענת (והיא איננה היחידה) יש דינמיקה פנימית המאפיינת אותו, כזו הממעטת או מחלישה את מקומות של היחיד כסובייקט. במצב כזה, היחיד הוא חלק ממערכת שלמה של נהלים ומסמכים המלווים בפיקוח מתמיד ובתיעוד, ולכן טווח שיקול הדעת של היחיד עלול להצטמצם.

מקס ובר, ממניחי היסודות של תחום הסוציולוגיה ומחוקריה הבולטים של הביורוקרטיה מנה מספר ממאפייניה המרכזיים: מבנה היררכי ויעיל הפועל באופן לא אישי, חלוקת סמכויות ברורה בין מומחים בתחומיהם, כללי התנהגות מוגדרים ומוכתבים ואפשרויות קידום בתוך המנגנון.

מדרש תמונה (עמ' 267)

את הקטע מתוך ספרה של ארנדט מלווה תמונה המציגה שתי דמויות עם מסכות. אפשר לפתוח בשאלה לתלמידים שחוו את המלחמה במגפת הקורונה: מה הם הרגישו כאשר הם עטו מסיכת-פנים, אם כמגן מהמגיפה ואם כמסכה במסיבת פורים. ניתן להניח שיעלו נושאים כמו: לא רואים אותי, כולם נראים אותו הדבר, לא יודעים שזה אני, אף אחד לא יודע אם אני שמח או עצוב וכו'.

כעת ניתן לבקש מהתלמידים להסביר את הקשר בין התמונה לטענותיה של ארנדט בנוגע לביורוקרטיה: המסכות מסתירות את האינדיבידואל, הופכות את פרצופו לגנרי. ניתן לראות בכך סמל להשטחה שעלולה לקרות לפרט בחברה טוטליטרית ובמנגנוני הביורוקרטיים.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני
תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.
מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי - סימני אזהרה

העשרה: עמודים 267-269

לאחר הטקסט של ארנדט, מופיעות שתי פסקאות העשרה בדבר התרבות האינטלקטואלית בגרמניה בזמן עליית הנאצים לשלטון, זאת על מנת להרחיב את היריעה לגבי טענתה של ארנדט בדבר מצפוננו השקט של אייכמן נוכח תגובתה של "החברה המהוגנת".

בקטע ההעשרה מתוארים הישגיה המדעיים והתרבותיים של החברה הגרמנית בין שתי מלחמות העולם, ובעיקר בזמן רפובליקת ווימאר.

בעמ' 268 מופיעות **ארבע שאלות** שכדאי לענות יחד עם התלמידים: יש לשים לב לכך שההתפתחויות התרבותיות שאפיינו את רפובליקת ווימאר והוצגו בקטע העשרה, היו בעיני התנועה הנאצית סימן לריקבון תרבותי עמוק.

כלומר, כאיש ס"ס, אייכמן לא התייחס אל תופעות אלו כאל "קולה המכובד של החברה".

סביר יותר להניח שאייכמן עצמו ראה בתעשיינים, ברופאים, באקדמאים ובמשפטנים שהיו מקורבים למפלגה כ"חברה המהוגנת" שסבבה אותו.

בהקשר זה ניתן כמובן להזכיר את הפילוסוף מרטין היידגר (המורה של ארנדט ומאהבה לתקופה) שהיה חבר המפלגה הנאצית בתחילת שנות השלושים והקדיש את נאום הרקטור שלו לרעיונות הנאציזם ולהיטלר.

שאלה מספר 1 מפנה אל פסקאות העשרה. לפי הפסקאות שבספר מה שאפיין את התרבות הגרמנית הגבוהה בשנות השלושים היו חדשנות, מודרניות, מרידה, אי ודאות, אוונגרד וכדומה.

שאלה מספר 2 מפנה את התלמיד בחזר אל קטע המקור בעמ' 267. לפי ארנדט, אחד הגורמים המרכזיים להרגעת מצפוננו של אייכמן היה האישור שהעניקו התרבות הגרמנית הגבוהה, הממסד המדעי, המשפטנים ובעלי המקצועות החופשיים, קרי "החברה המהוגנת".

כאמור חשוב לשים לב לכך שהחברה הגבוהה בימי המשטר הנאצי איננה החברה הגבוהה המתוארת בקטע העשרה.

בשאלה מספר 3 מתבקשים התלמידים להביע את דעתם לגבי הקריטריונים של קביעת מעשה טוב ומעשה רע. לשאלות מסוג זה יש נטייה לעתים לקדם דיון שבסופו מסקנה רלטיביסטית לחלוטין.

חשוב לדייק את הדיון, למשל דרך שאלות נוספות כגון:

- האם המוסר של האדם מבוסס על השכל או על הרגש?
- האם לחושים שלנו יש תפקיד בעיצוב ההחלטות המוסריות שלנו (למשל - רוב בני האדם יתקשו לשמוע קול בכי של תינוק לאורך זמן, או צרחות כאב)?
- האם יש מקור עליון הקובע את ערכי הטוב והרע האם יש דרך להבדיל ביניהם, ועוד...

שאלה מספר 4 מתייחסת לקטע קצר אחר של ארנדט, המופיע לפני השאלה.

משמעות המילה "מצפון" לפי הקטע הוא מצפונה של החברה, המתבטא בחוק המדינה. במדינה הנאצית, טוענת ארנדט, החוק דרש שקול המצפון יהיה "תרצח" ולא "לא תרצח". **המצפון הפרטי של האדם נדחק הצידה לטובת הערך העליון של החברה.**

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי - סימני אזהרה

ארנדט אף מוסיפה ש"מארגני הרציחות ידעו היטב שרצח מנוגד לתשוקותיהם ולנטיותיהם הנורמליות של רוב בני האדם", כלומר - המצפון החדש של החברה השהה את המצפון של הפרט, אשר בנטיותיו הבסיסיות לרוב מתנגד לרצח.

הדיון בכיתה אודות דעת התלמידים לגבי עוצמת הנורמה המוסרית הנקבעת לחברה, והמתח הקיים לעיתים בינה לבין קול המצפון האישי של אדם הוא דיון חשוב ורלוונטי.

בעמ' 269 מופיעות שלוש שאלות המתייחסות לקטע שבעמוד הקודם. חשוב מאוד לעבד את השאלות על הלוח כדי להעמיק את הבנת הטענה של ארנדט:

התשובה לשאלה מספר 1 היא שלפי ארנדט חברת ההמונים המודרנית משטיחה את הפרט. תופעות כגון לאומנות וגזענות גם הן עוסקות בהשטחת הפרט וראייתו רק במסגרת קבוצתית (מוצא, לאום) הקובעת את אופיו והתנהגותו.

תשובה לשאלה מספר 2: "שיפוט אישי" הוא היכולת האוטונומית של היחיד להעריך את מעשיו ומעשי האחרים ולהכריע לגביהם מבחינה מוסרית. ארנדט טוענת שהמדינה הנאצית ריסקה את יכולת השיפוט האישי של היחיד. הכול היה בקולה של המפלגה.

"האחריות האישית" לא הוכחדה, ולעתים אף עמדה במרכזם של החיים האזרחיים בגרמניה הנאצית (למשל דרישה להלשנות, ראיית כל האזרחים כחלק מן המאמץ המלחמתי ועוד). ניתן לקשר מונחים אלו גם לקיומה של מערכת בירוקרטית אשר מגבירה את הפיקוח על האדם (כבורג המתפקד במכונה) ומנגד משטיחה את אישיותו ואת שיפוטו האישי.

מדרש תמונה: בהקשר זה ניתן לשאול את התלמידים מה הקשר בין הקטע לבין הצילום המופיע בתחתית עמוד 269:

בשאלה מספר 3 התלמידים מתבקשים לנסח את הקשר בין העצמת האחריות האישית וקריסת השיפוט האישי ובין השואה. אנו ממליצים לתת לתלמידים לנסח תשובה במחברת ואף להדגים זאת, אם על ידי דמותו של אייכמן ואם על ידי תיאור מצב דמיוני.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני
תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.
מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי - סימני אזהרה

חסידי אומות עולם – עמ' 270-273

שני קטעים אלו עוסקים בחסידי אומות עולם ומתנגדי משטר.

אפשר לשאול את התלמידים כפתיח – מדוע, לדעתם, אנו מזכירים בשלב זה של הלמידה את חסידי אומות העולם? מה הקשר לדבריה של ארנדט? האם זה קשר משלים או סותר?

התופעה של חסידי אומות עולם מצביעה על האפשרות שלמרות הסבריה של ארנדט אודות הבנאליות של הרוע, כוחו של הלחץ החברתי, המשטר הטוטליטרי ועוד – היו גם אנשים אמיצים מאוד, שהקשיבו לקול מצפונם ולא נסחפו עם ההמונים וההגמוניה.

הקטע הראשון (עמ' 270) מתאר את פועלה של ד"ר אדלאיד הוטוואל, פסיכיאטרית צרפתייה שבעקבות התנגדותה למדיניות נגד היהודים נכלאה והגיעה לאושוויץ, שם סירבה לקחת חלק בניתוחי עיקור ובניסויים באסירות יהודיות. **בקטע השני** (עמ' 272) מתואר פועלו של סלח א-דין אולקומן, מוסלמי טורקי שהיה קונסול טורקיה באי רודוס. אולקומן הציל קרוב לחמישים יהודים, כנגד הנחיית ממשלתו.

מומלץ לתת לתלמידים להתמודד באופן עצמאי או בזוגות עם **השאלות בעמ' 273**.

ניתן להקריין בכיתה את אחת מן הכתבות הבאות על נושא חסידי אומות העולם:

- [המלאך מאושוויץ זכה באות חסיד אומות העולם - כתבה בכאן 11](#)
- [חסיד אומות העולם הערבי הראשון - כתבה בכאן 11](#)
- [עדוּתה של חסידת אומות העולם לובוב גרסימציק –](#)

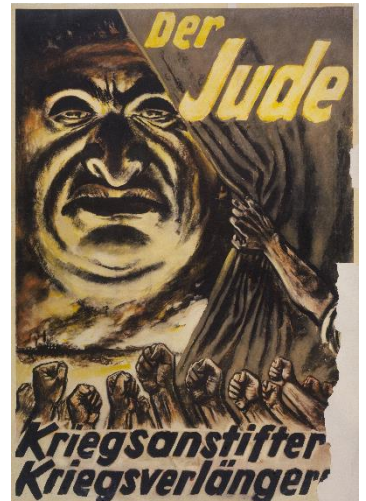
מדרש תמונה: כרזה אנטישמית עמוד 271

זוהי כרזת תעמולה נאצית- אנטישמית, אחת מני רבות.

ראשית נביט בכרזת השנאה הזו ונשאל:

כיצד אתם מבינים את האיור: מה מאפיין את הזרוע החושפת את מה שמאחורי המסך? את מי מייצגת הדמות שמתגלה מאחורי המסך? מה משמעות המסך? איזו תחושה מתקבלת מהאגרופים המופנים לדמות המתגלה? כיצד זה מתקשר לדבריה של ארנדט? עתה נעסוק במלל, הנה תרגום הכיתוב:

Der Jude	היהודים
Kriegsanstifter	מחרחי מלחמה
Kriegsverlänger	ואשמים בהמשכיותה

נשאל את התלמידים: מדוע רצו התועמלנים של המשטר הנאצי להאשים את היהודים במלחמה הקשה? באיזה תכסיס הם משתמשים כאן כדי לכוון ולהסית את דעת ההמונים?

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי - סימני אזהרה

העשרה: חיבור עם מושג יסוד במקצוע אזרחות - "פקודה בלתי חוקית בעליל"

יש לזכור שהתלמידים נחשפים לדיון ברוח דומה גם במסגרת שיעורי אזרחות, בהקשר לרעיון ה"פקודה הבלתי חוקית בעליל" ולהקשר ההיסטורי שלה (טבח כפר קאסם, 1956).⁶

הדמיון נסוב כמובן סביב נושא הציות לפקודות ולאחריות הפרט בתוך מערכת היררכית מובהקת. טענתה של ארנדט היא שבשלטון טוטליטרי מודרני האדם היחיד מאבד מהמאפיין האנושי המהותי שלו - החשיבה העצמאית והיכולת להטיל שיפוט ערך על המציאות (כלומר - האדם מאבד את האוטונומיה המחשבתית שלו). מבחינה זו, מדובר ב"רוע בנאלי" משום שהוא חסר עומק מחשבתי, הוא שטוח מבחינה זו, אלא נאמן רק למבנה ההיררכי, הטוטליטרי הברוקרטי של המערכת.

אם נרצה, עצם קיומה של האבחנה "פקודה בלתי חוקית בעליל" המטילה על הפרט את האחריות המוסרית והחוקית (כאמור, חייל מחויב לסרב לפקודה זו) מציב את האוטונומיה של המחשבה האנושית מעל לציות לפקודות המדינה. השלטון הטוטליטרי לא יודע שובע מבחינה זו, ודריסת רגלו אמורה להיות מרכזית בכל תחומי החיים.⁷ לעומת זאת, הדמוקרטיה הליברלית מגבילה את עצמה, ואפילו בתוך מערכת לא דמוקרטית בעליל כגון המערכת הצבאית, ישנה מגבלה המבקשת לשמור על האוטונומיה האנושית.

שלב שלישי: הביקורת והפולמוס על חנה ארנדט (עמ' 276-274)

הביקורת והפולמוס על ספרה של ארנדט "אייכמן בירושלים" מופיעים כאמור בספר הלימוד בעמ' 274-276. בספר הלימוד מודגשת ביקורת מרכזית אחת: השימוש במונח "בנאליות" לתיאור הרוע שהתגלה בשואה. מבקריה של ארנדט ראו בקביעה זו התעלמות מוגזמת מן היסוד האנטישמי העמוק בפשעים הנאצים. האוניברסליזציה שארנדט עשתה בניתוח הפשעים הללו הפכו את מאורעות השואה לאירוע שהוא גם מחוץ להיסטוריה היהודית, משום שההקשר שלו הפך להיות מודרני-טוטליטרי. השתמע מדבריה כי בני אדם רגילים מסוגלים לזוועות כאלו, ולכן ההקשר הגרמני וההקשר היהודי אינם קריטיים להבנת המאורעות. טענות אלו עוררו מחלוקת במיוחד נוכח עשרות העדים שסיפרו את סיפורם, סיפור חורבן יהדות אירופה.⁸

יש לציין כי ישנה ביקורת נוספת אשר הוטחה במלוא העוצמה בארנדט ולא מופיעה בספר הלימוד:

ארנדט הביעה ביקורת בספרה כלפי מועצות היהודים (היודנראט) אשר לדידה הפכו את תהליך ההשמדה ליעיל יותר. ביקורת ידועה במיוחד השמיע חוקר הקבלה גרשום שלום אשר הטיח בארנדט כי אין בה שמץ של "אהבת ישראל" ושהטון הכללי המלווה את ספרה מרוחק ומנוכר לעם היהודי.⁹

⁶ לקריאה על פקודה בלתי חוקית בעליל [לחצו כאן](#). למידע נוסף על טבח כפר קאסם [לחצו כאן](#). לשיעור לתלמידים על כפר קאסם, מאת רוביק רוזנטל, [לחצו כאן](#).

⁷ בספרו הדיסטופי של ג'ורג' אורוול, "1984", החוקר אוברייאן אומר לגיבור הספר וינסטון סמית': "אם אתה רוצה תמונה של העתיד - דמיין מגף רומס פרצוף אנושי לנצח." (חלק 3, פרק 3)

⁸ כתבת העשרה בנושא הפולמוס על ארנדט - [מדוע "הבנאליות של הרוע מעוררת כל כך הרבה כעס בישראל עד היום"](#), עיתון הארץ.

⁹ לקריאת המכתב של גרשום שלום לחנה ארנדט, [לחצו כאן](#).

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי - סימני אזהרה

לפני הקריאה בעמ' 274-275 כדאי לבקש מהתלמידים לחשוב מדוע טענותיה של ארנדט (יהודייה בעצמה, כאמור) עוררו מחלוקת וזעם בקרב הציבור היהודי בעולם ובארץ? מה יש בטענותיה שיכול להיות בעייתי עבור הקורא או המאזין היהודי?

את הקריאה בעמודים הנ"ל כדאי לעבד על הלוח. זוהי הזדמנות טובה לסכם בקצרה את טענותיה של ארנדט. אנו ממליצים לחלק את הלוח לשניים:

טענתה המרכזית של ארנדט:

זוועות השואה הן תוצאה של רוע "בנאלי" - רוע שאינו נובע ממפלצתיות מחושבת מראש, אלא מהיעדר מחשבה ומן המבנה הפוליטי הטוטליטרי שמאפשר לאנשים "רגילים" לעשות זוועות.

גם מניעיו של אייכמן היו "בנאליים" - קידום, הצטיינות, רצון להשתייך למשהו גדול ומוצלח. האנטישמיות והשנאה שיחקו תפקיד משני לפי ארנדט.

הספר הוא עיון ביקורתי אוניברסלי אשר לא שם דגש על הנרטיב היהודי כפי שסופר במשפט אייכמן. רוח דבריה בספר כולו אינה מבטאת אמפתיה לקורבנות, ואף לעתים שיפוטיות כלפי התנהגותם של היודנראט.

הביקורת על ארנדט:

ארנדט לא מתייחסת לאנטישמיות כגורם המרכזי ל"פיתרון הסופי" ולהסבר של דמותו של אייכמן: קשה מאוד לטעון כך נוכח הדברים שכתובים בספרו של היטלר "מיין קאמפף" שקדמו ב-15 שנה למלחמת העולם השנייה. בנוסף, **עדויות** ספציפיות במשפט אייכמן סותרות את ניתוחה של ארנדט.

הטיעון המרכזי נגד ארנדט מגיע דווקא מניתוח הראיונות שהעניק אייכמן לוילהלם סאסן בשנות ה-50, עוד לפני תפיסתו על ידי מדינת ישראל. בראיונות אלו מתגאה אייכמן בחלקו בהשמדת היהודים ומתבטא באופן אנטישמי.¹⁰

היעדרה של "אהבת ישראל": כאמור, פרופסור גרשום שלום תקף את ארנדט על כך שהיא לא נוטה חסד עם העם היהודי, עם העדים במשפט ועם הנרטיב היהודי של השואה. הניכור המורגש בין השורות של ספרה (כאמור, באחד מן האירועים הדרמטיים ביותר בתולדות העם היהודי בשנים שאחרי השואה) מקבל משנה תוקף גם מדברים קשים שכתבה במכתבה לחברה, הפילוסוף הגרמני קארל יאספרס:

"התרשמותי הראשונית. מעל לכל, השופטים, העילית של יהדות גרמניה. מתחתיהם, פרקליטי התביעה, גליצאים, אך עדיין אירופאים. הכל מאורגן בידי כוחות המשטרה המעוררים בי חלחלה, דוברים רק עברית ונראים ערבים. יש בהם כמה טיפוסים שנראים אלימים ביותר. אלה ימלאו כל פקודה. ומחוץ לדלתות, ההמון האוריינטלי, משל היינו באיסטנבול או בכל מדינה חצי אסיאתית אחרת. נוספים לאלה, ובולטים במיוחד בירושלים, היהודים בפאות ובקפוטות, ההופכים את החיים לבלתי אפשריים עבור כל אדם הגיוני שחי כאן."¹¹

¹⁰ על מחקרה החשוב של בטינה שטנגט בנוגע ל"אייכמן שלפני ירושלים", תוכלו לקרוא [בכתבה כאן](#).

¹¹ מתוך מכתב שנשלח לקארל יאספרס בזמן סיקורה את משפט אייכמן בירושלים עבור ה"ניו יורקר". מיום ה-13/4/1961.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי - סימני אזהרה

בעמ' 278 מופיעות חמש שאלות המסכמות את הלימוד על חנה ארנדט ומקשרות את קביעותיה על אייכמן גם לניתוחה הפילוסופי-פוליטי בספרה החשוב "יסודות הטוטליטריות". אם המורה מרגיש כי הדיונים שהשאלות הללו מציפות עלו כבר בצורה עמוקה בכיתה ועברו את תיווכו, ניתן לדלג. אם לא, אנו ממליצים בחום לתת לתלמידים לענות על שאלות 1-3 לבד או בזוגות, ואת שאלות 4-5 לעבד במליאה.

בשאלה מספר 3 מתבקש התלמיד למצוא דמיון בין תפיסות רע שלמד בפרקים קודמים ובין עמדתה של ארנדט. נדמה כי הקירבה הגדולה ביותר היא דווקא לתפיסת "הרע כהיעדר" של הרמב"ם, בעיקר בנוגע לרע כהיעדר תבונה של האדם. כמו כן, ניתן גם לקשר את תפיסתה של ארנדט לתפיסות קיומיות (פרק שביעי) הרואות באותנטיות של האדם כ"טוב" ובהיעדר החשיבה לעומק ומציאת האמת הפנימית של האדם כמשהו לא ראוי.

חלק ב': אווה אילוז (עמ' 284-279)

חלק ב' מתמקד בתשובתה של פרופ' אווה אילוז לשאלה המרכזית של הפרק. אילוז, סוציולוגית בהתמחותה, מבקשת להציע תשובה שונה מזו של ארנדט (וכפי שנראה, גם מזו של סטנלי מילגרם).

כדאי לקרוא עם התלמידים את הביוגרפיה של אווה אילוז בקצרה.

לרקע נוסף על פרופ' אילוז אנו ממליצים למורה לצפות באחד מן הסרטונים הבאים:

- [חוצה ישראל - קובי מידן מארח את אווה אילוז](#)
- [מחוץ לזמן - אהרן ברנע מארח את אווה אילוז](#)

בעמ' 279 מוצגת הבחנתה של אילוז בין שני גורמים העומדים מאחורי ביצוע פשעים נגד קבוצות (למשל רצח עם):

א. ביצוע פקודות, למשל בשם נאמנות למנהיג סמכותני.

ב. תחושת שליחות מוסרית - כלומר, שכנוע עצמי שעל אף שהדבר הנעשה הוא אכזרי, הוא עדיין צודק.

יש לשים לב לשאלה מספר 2 בעמוד זה - האם ייתכנו תנאים בהם אלימות נגד חפים מפשע יכולה להיות מוסרית? שאלה זו יכולה לעורר דיון חשוב בכיתה, גם בהקשרים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, או של הפגנות ומחאות. אם אכן הדיון מתפתח בכיוונים אלו, חשוב מאוד להציג בפני התלמידים את מושג "טוהר הנשק" ואת הקוד האתי של צה"ל, המתייחסים לנושא של אוכלוסייה אזרחית במצב של מלחמה. בהקשר זה מורה יכול לספר גם מחוויותיו האישיות של אחד המורים בחדר המורים מהשירות בצה"ל והעמידה בדילמות מול אוכלוסייה אזרחית.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי - סימני אזהרה

בקטע בעמ' 280 אילוז מתארת את הניסוי המפורסם של סטנלי מילגרם.¹² אנו ממליצים להקדים לקריאה צפייה [בסרטון קצר על הניסוי של מילגרם](#). השאלות בעמ' 281 הן שאלות הבנת הנקרא. אנו ממליצים לתת לתלמידים להתמודד לבד עם הטקסט ועם השאלות (או בזוגות).

מומלץ לסכם על הלוח בקצרה את **מסקנת הניסוי** של מילגרם ולקשר בינה ובין מסקנתה של חנה ארנדט בדבר "הבנאליות של הרוע" (ציות לסמכות, אנשים רגילים הנאמנים לתפקידם במערכת וכדומה).

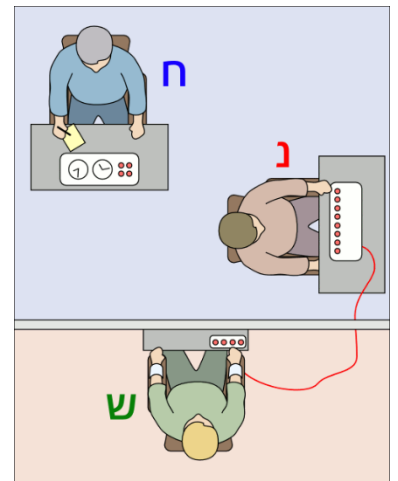
לאחר ביסוס הקשר בין מסקנותיהם של מילגרם וארנדט ניתן לעבור לקרוא את המשך מאמרה של אילוז בעמ' 281. אנו ממליצים לעבד קטע זה במליאה.

אילוז **מבקרת** את מסקנות מילגרם וארנדט. לפי אילוז, אין במסקנות אלו די כדי להסביר את כל היבטיה של האלימות כלפי קבוצות אחרות בחברה. הקונפורמיות והציות לפקודות מסביר את התנהגותם של חלק מן האנשים, אך כיצד יש להסביר את התנהגותם של **בכירים** במשטרי רשע שכאלו? מה **המניע הראשוני** של בכירים, פוליטיקאים, מעצבי מדיניות ומתווי דרך, לייצר מערכת פוליטית-חברתית שעוסקת בנישול הרכוש, החירות והחיים של קבוצות אחרות בחברה?

אילוז שואלת: "מה צריך לקרות בחברה כדי שקבוצה גדולה של אנשים ונציגיהם יהפכו אלימות למוסריות?" הדינמיקה של שלטון מודרני בירוקרטי והצייתנות לסמכות גם נותנת חלק מן התשובה, אך לא יורדות, לדעתה של אילוז, למניע הראשוני ביותר.

בעמ' 282 מוצג ההסבר שמציעה אילוז. מומלץ לתת לתלמידים להתמודד לבד עם הטקסט ולענות על **שאלה מספר 1** המלווה אות: אילוז מבחינה בין "היולדות לקבוצה" ובין "הזדהות עם קבוצה". הראשונה היא נתון טבעי, אובייקטיבי. השנייה מכוננת על ידי אידיאולוגיה, הטמעת נרטיב ותעמולה. תוכנו של הנרטיב לרוב יהיה גדולתה או קדושתה של הקבוצה, הבדלה הגמורה ועליונותה על פני קבוצות אחרות.

אילוז מדגימה זאת על ידי שני אלמנטים באידיאולוגיה הנאצית - "עם אדונים" ו"מרחב המחיה". אנו ממליצים להראות לתלמידים [סרטון על האידיאולוגיה הנאצית](#). בהקשר זה חשוב לציין את המושג שטבע חוקר השואה פרופ' שאול פרידלנדר - "אנטישמיות גואלת". לטענתו, הייחודיות של האנטישמיות הנאצית קשורה במימד הגואל שיש בה. כלומר, גאולת העולם ע"י הנאצים עוברת דרך העשייה האנטישמית שבסופו 'טיהור' המרחב, התרבות והדם מן היהודי.

¹² לרקע נוסף על הניסוי, [לחצו כאן](#). כמו כן, ניתן לצפות עם התלמידים בסרט "הניסוי" שיצא לאקרנים בשנת 2016.

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי – סימני אזהרה

דבריה של אילוז בשורות 125-130 יכולים בנקל לתאר גם קבוצות דתיות ולאומיות אחרות, כולל הדת היהודית. חשוב להתייחס לנושא זה בכיתה וביחד עם התלמידים לברר ולהבדיל בין "הזדהות עם הקבוצה" שהיא חיובית ותורמת, לבין "הזדהות עם הקבוצה" שהיא הרסנית, רעילה ואלימה.

הצעה מתודולוגית: כטריגר לדיון ניתן לבקש מתלמידים לציין אסוציאציה ראשונה שלהם למונח: "העם היהודי". רצוי לרשום את דבריהם על הלוח (או, לחלופין, בזום בפדלט או כל פלטפורמה אחרת) לאחר קיבוץ התשובות ניתן לבקש מהתלמידים להסביר מה מאפיין את תשובותיהם, מה זה אומר להם, האם זה מתאר בצורה נכונה את העם היהודי וכד'. ניתן להניח שאפשר יהיה לחלק את ההסברים לשני סוגי התייחסויות: ביטויי שבח והשתייכות מול ביטויים של עליונות כלפי עמים אחרים.

זהו דיון לא פשוט, משום שמושגי "עם סגולה", "העם הנבחר", "ארץ אבות", "יימות המשיח", הם מושגי מפתח במסורת היהודית. דווקא בשל כך, חשוב לבקש מן התלמידים להביע את דעתם על המושגים הללו. אנו ממליצים לומר לתלמידים שאלו בהחלט מושגים טעונים, ואכן יש לעתים אנשים שהופכים אותם לבסיס להזדהות רעילה ואלימה עם הקבוצה.

ניתן לקרוא בטקסטים שונים הרואים במושגי "העם הנבחר" ו"יימות המשיח" כמושגים שהאלמנטים המובילים בהם הם צדק, שוויון, אחריות חברתית.¹³ כמו כן, ניתן לקרוא שוב במגילת העצמאות ולהציג הבנה אחרת של מונחים אלו, שגם בה יש שילוב בין "הזדהות עם הקבוצה" וראייה הומניסטית ואוניברסלית.

בהקשר ניתן להציג לתלמידים דוגמאות מן העולם להזדהות "רעילה" עם קבוצה (למשל [אפרטהייד](#), [סגרגציה בארה"ב](#)) או דוגמאות בהקשר הישראלי-פלסטיני.

סרטים העוסקים בגזענות בארה"ב ניתן למצוא בקלות. אנו ממליצים על הסרט "[מיסיסיפי בוערת](#)" (1988) העוסק בגזענות בדרום ארה"ב בשנות החמישים.

בהקשר המקומי שלנו, כדאי לצפות עם התלמידים בסרט התיעודי "[טהורה לעד](#)"¹⁴ העוסק בגרעין הקשה של אוהדי בית"ר ירושלים בכדורגל, ובהפגנות שהם קיימו כנגד צירוף שחקנים מוסלמים לקבוצתם.

¹³ ראו למשל דברי יחזקאל: "יהי דבר יהוה אלי לאמר. כד בן אדם ישבגי החרבות האלה על אדמת ישראל אמרים לאמר אחד היה אברהם ויירש את הארץ ואנחנו רבים לנו נתנה הארץ למורשה. לכן אמר אליהם כה אמר אדני יהוה על הים תאכלו ועיניכם תשאון אל גליליכם ודם תשפכו והארץ תירשו. עמדתם על חרבכם עשיתו תועבה ואיש את אשת רעהו טמאתם והארץ תירשו". (יחזקאל ל"ג, כג-כו).

כמו כן, ניתן להציג בפני התלמידים את ההבחנה שעשה מרטין בובר בספרו "תעודה וייעוד": "מעמיד אני את ההומניות העברית כנגד אותו מין לאומיות יהודית, שבעיני ישראל הוא עם ככל הגויים ואין לו תפקיד אחר אלא להתקיים ולעמוד על שלו [...]. רצוני לומר, שעל התנועה הציונית בשעה זו להכריע, אם אומרת היא להיות לאומית-אגואיסטית או לאומית-הומניסטית. אם תכריע לצד האנוכיות הלאומית, ישיג גם אותה הגורל, שישגי מחר כל לאומיות ריקה, שאינה מטילה על עמה תפקיד על-לאומי אמיתי. אם תכריע לצד ההומניות העברית, תישאר חזקה ורבת השפעה גם לאחר שיאבדו הלאומייות הריקות את טעמן וזכותן; היא תישאר חזקה ורבת השפעה, משום שיהיה לה מה להגיד ולהביא לאנושות."

¹⁴ לצפייה בסרט, [לחצו כאן](#).

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי – סימני אזהרה

אנו ממליצים להציג דוגמאות של הזדהות "רעילה" כזו גם בצד היהודי וגם בצד הערבי, על מנת להימנע מדיון מוטה מראש. כאמור, המסר המרכזי של דבריה של אילוז הוא שאף קבוצה אנושית לא חסינה מפני הצדדים "הרעילים" של ההזדהות עם קבוצה.

כמובן שניתן גם לצפות בסרט "הנחשול" אשר מתאר ניסוי קבוצתי שערך מורה תיכון בארה"ב ב-1967 (מומלץ לשאול לפני אם התלמידים לא צפו בו כבר בשיעור אחר). לסרט עם כתוביות בעברית, [לחצו כאן](#).

מדרש תמונה

התלמידה האפרו-אמריקנית דורות' קאונטס צועדת לבית הספר בתחילת שנת הלימודים ב-1957, לאחר שבית המשפט העליון אסר על הפרדה גזעית במערכת החינוך האמריקאית. מאחוריה המוני הורים ותלמידים לבנים שהתנגדו לפסיקת בית המשפט. שימו לב ל"קרניים" שאחד המפגינים שעומד מאחוריה עושה לה מתוך בוז, ורצון לראות בה שונה מהותית מהתלמידים הלבנים.

בקטע השני בעמ' 282 אילוז טוענת כי כדי שפשע אלים וממוסד נגד אוכלוסייה יתרחש, **המדינה עצמה** חייבת להיות המקור לכך. רק עוצמתה של המדינה בקביעת חוקים, הנחלת נורמות והפצת אידיאולוגיה - תאפשר מצב שבו אנשים רגילים יראו באלימות שכזו כדבר הכרחי, ואף צודק.

"**מלחמה** מול אוכלוסייה" טוענת אילוז, היא מאבק שיכול להיות אף לגיטימי. אך "**פשע** נגד אוכלוסייה" הוא כבר שילוב של נישול, הדרה ואף פגיעה פיזית באוכלוסייה אחרת במדינה. בהנחלת אידיאולוגיה ונורמות אחרות, חל טשטוש בין השניים ודברים שהם בפירוש פשעים ועוולות, מקבלים **לגיטימציה** בתוך בהקשר הכרחי של "**מצב מלחמה**".

בעמ' 283 אילוז מתייחסת לטענתו של התיאולוג הנוצרי ניבור, המבחין בין מוסריות של קולקטיבים למוסריות של יחידים. לטענתו, קולקטיבים נוטים לאנוכיות ולהצדקת מעשים לא מוסריים אשר משרתים אותם, בעוד שמוסריות של יחידים נוטה לרפלקטיביות ואמפתיה.

אילוז מסכימה עם טענתו ומציעה לקוראים (יש לזכור שמאמרה מתפרסם בעברית בעיתון ישראל) שרק שבירת ההומוגניות של הקולקטיב ו**ריבוי גוונים** בחברה יכולים להוביל ל**דמוקרטיה חזקה**.

לטענתה, סולידריות של הקולקטיב ההומוגני היא "כארמון חול" שאין לו זכות קיום לאורך זמן. רק סולידריות שיוצאת מתוך **ריבוי אנושי** היא סולידריות שיש בה גם אלמנט תבוני המבוסס על אינטליגנציות שונות, ולכן חזקה יותר.

ניתן בהחלט לשאול את התלמידים בהקשר זה – **מהם ה'גוונים' של החברה הישראלית? האם ריבוי הגוונים של החברה הישראלית הוא דבר שהם מברכים עליו? האם יש בו יתרונות חסרונות בעיקר? ומה הם?**

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק תשיעי - סימני אזהרה

מדרש תמונה - עמ' 283

ניתן לבקש מהתלמידים להסביר את הדימוי של "ארמון חול" – מה מאפיין ארמון חול? מה המתח שבין המילה 'ארמון' ל'חול'?

בעמ' 284 אילו מצטטת את ההוגה הצרפתי לה בון בדבר חזקתו של הדמיון הקבוצתי והנרטיב שהקבוצה מספרת לעצמה. לעתים קרובות המיעוט בחברה יהיה זה שעצם נוכחותו מאתגרת את הנרטיב של הרוב, ולכן נוכחותו כה מטרידה ומאיימת. גם כאן, ניתן לקשר את הקביעה הזו להקשר הישראלי, למשל בהצגת הדיון על "חוק הנכבה".

סיכום - עמ' 285

בעמוד זה יש שאלות המכוונות את התלמידים להביט על מכלול הספר ולמצוא את העיקר בין כל פרקיו, הסדורים על פי סדר כרונולוגי.

כעבודה מסכמת רצוי לבחור בין **החלק העליון** שבעמוד, לבין המשימות **שבחלק התחתון**. החלק העליון יותר אינפורמטיבי, ואילו התחתון יותר אישי.

השאלה האחרונה: "הסבירו במה העיסוק בנושאי הספר גרם לשינוי, הרחבה או העמקה של הבנתכם ביחס למהותו של **הטוב**?" מייצגת את שאיפת כותבי הספר והמד"ל לעורר דיון רלוונטי לכל תלמיד, אקטואלי בהקשר לכאן ועכשיו, תוך דגש על **הטוב** העומד נוכח פני הרע.

אנו מקווים שהספר והמד"ל היו לכם לעזר להכנה, ללימוד ולהוראה בכיתה.

אתם מוזמנים להעלות חומרי עזר שיצרתם להוראת הספר [לתיקיה השיתופית שלנו](#)

או לשלוח הערות והארות [למייל](#).

בהצלחה!

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il